

Jasna Ćurković Nimac

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Marulićev trg 19/1, HR-10000 Zagreb
jasna.nimac@pilar.hr

Etička kritika u književnosti

Rasprava između R. Posnera i M. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti

Sažetak

Članak želi doprinijeti tzv. etičkom preokretu koji se u zadnjim desetljećima legitimirao na mnogim društveno-humanističkim područjima, i to s obzirom na književnu kritiku koja se na anglosaksonskom području sve više dovodi u vezu s etičkim preokupacijama teksta, dok je kod nas taj trend još uvijek gotovo neprimijećen. Nakon kratkog uvoda u povijest složenog i turbulentnog odnosa etike i književnosti, autorica predstavlja dvije suprotstavljene tendencije, odnosno dva različita stava spram etičke funkcije koju književnost u sebi integrira. S tim ciljem predstavlja stajališta Richarda Posnera, koji zastupa autonomističko stajalište o isključivom primatu estetike kada se govori o književnosti, te Marthe C. Nussbaum koja zastupa stav da književnost u sebi ima veliki etički potencijal te može služiti kao nadopuna teorijama filozofije morala kao i društveno-pravnim teorijama. Autorica se priklanja Nussbauminoj koncepciji zbog njezinog pluralističkog pristupa književnosti i šireg shvaćanja moralnosti.

Ključne riječi

književnost, etika, Martha C. Nussbaum, Richard Posner, društvo, odgoj

U zadnjih nekoliko desetljeća svjedoci smo naglog etičkog *booma* na mnogim područjima privatnog i javnog života (poslovna etika, medicinska etika, ekološka etika, politička etika itd.). Ako se vratimo unatrag, čini se teško u nekoj prethodnoj generaciji – posebno od vremena Johna Stuarta Milla, ako ne i ranije – pronaći toliko izvrsnih, raznolikih i hrabrih radova o središnjim etičkim pitanjima ljudskog života. Taj interes je vjerojatno potaknut rastućom sviješću o složenosti ljudskih života koji se sve više promatraju interdisciplinarno, odnosno shvaćanjem da se cjelovita spoznaja o čovjeku može dočarati jedino kroz tzv. posudbe iz različitih znanstvenih disciplina. Tako npr. u pitanjima emocija moralisti usko dijalogiziraju s psiholozima, u pitanjima etičkog relativizma s kulturnim antropolozima, o racionalnosti i blagostanju s ekonomistima, itd. Što se pak književnih teoretičara tiče, stvari stoje pomalo drugačije, jer još uvijek većina književnih teoretičara, posebno kod nas, nastavlja govoriti o etičkim i društvenim pitanjima koja se tiču nekog određenog autora, a rijetki promišljaju taj odnos općenito. Većina je nekako bila pod pritiskom misli da proučavati etičnu i društvenu dimenziju književnog teksta znači zanemariti njegovu tekstualnost, složenu vezu teksta s drugim tekstovima ili, još ekstremnije, smatrati da se tekst ne odnosi na ljudski život uopće, nego samo na druge tekstove ili samog sebe.

Kao odgovor na formalizam strukturalizma i poststrukturalizma, osamdesetih godina XX. st. događa se tzv. *ethical turn*,¹ i to na način da filozofi počinju govoriti o ulozi etike u književnosti (E. Lévinas, M. C. Nussbaum, R. Rorty), kao i književni kritičari poput F. R. Leavisa, G. Marshalla, W. C. Bootha, J. Hills Millera, koji se smatraju vodećim misliteljima u toj novoj zaokupljenosti moralnom dimenzijom teksta i čitanja. Pitanja alteriteta (drugosti), pojedinačnosti, odnosa etike i estetike, univerzalizma i odgovornosti postaju teme koje sve više počinju zaokupljati književne kritičare, tako da se etički *boom* u zadnjih nekoliko desetljeća počinje legitimirati i na području književne kritike, s tim da postoje dva osnovna stava koji uobličuju taj odnos: autonomizam i moralizam. Takav dvostruki stav prema odnosu etike i književnosti nije novijeg datuma, jer su se već grčki filozofi Platon i Aristotel različito odnosili prema književnosti i općenito prema umjetnosti. Ono što je novo jest oživljavanje starih rasprava novim argumentima koji počivaju na drugačijim uvidima u neke osnovne pretpostavke za odnos etike i književnosti, kao što je novi pogled na emocije u području filozofije, izmijenjene uloge književnosti unutar javnog prostora ili šire shvaćanje moralnosti.

U ovom članku nećemo se baviti sveukupnošću etičkog preokreta u književnosti, jer bi to značilo da se moramo dotaknuti mnogih filozofa i književnih kritičara koji su u zadnjih desetljećima dali svoj doprinos ovoj problematici, a što bi svakako oduzelo previše prostora. Kako bismo ipak prenijeli osnovni prijedor između dvije suprotstavljene misaone struje u odnosu na etičku kritiku književnosti, predstaviti ćemo samo po jednog predstavnika, Richarda Posnera i Marthu C. Nussbaum, koji zastupaju dva suprotna stajališta, dakle teze koje idu u prilog etičkoj preokupaciji unutar književnih tekstova i teze koje opovrgavaju jednu takvu ulogu etike. Oboje autora dolaze iz anglosaksonskog miljea i vrlo su angažirani u američkoj modernoj javnoj raspravi, odnosno aktivno razmišljaju o utjecaju njihovih znanosti (pravo i filozofija) na javni život. No prije toga recimo nešto ukratko o burnoj povijesti odnosa književnosti i etike.

1. Odnos etike i književnosti nekad i danas

Rasprava o odnosu ili međusobnim utjecajima između etike i književnosti zapravo je vrlo stara i potječe iz zlatnog doba grčke filozofije. Poznato je naime da je Platon bio oštar kritičar književnosti i općenito umjetnosti te je kritizirao njihovu ulogu u idealnoj državi. On je smatrao da književnost ima loš utjecaj na mladež zbog nedostatka kognitivnog statusa, s obzirom da književnost nema obvezu osigurati konzistentnost u smislu racionalnog karaktera metode u otkrivanju istine.² Posebno mimetička aktivnost, na kojoj počiva književnost, korumpira filozofovu sposobnost razmišljanja i potkopava moć ispravnog stvaranja dobre duše – što je nužni temelj za izgradnju dobrog grada.³ Platon smatra da je u odnosu na realnost mimetički objekt udaljen od stvarnosti, a upravo je to kategorija koju proizvodi književnik. Njihova aktivnost je orijentirana prema »prividnom«, njegov proizvod stvara intencionalni objekt ili iluziju, te su književnici oponašatelji privida ljudskih praksa i aktivnosti.⁴ Drugi bitan aspekt Platonova prijezira prema književnosti jest važnost koju on pridaje emocionalnim elementima unutar određenog književnog žanra. Poput Sokrata i stoika, Platon smatra da su emocije doduše povezane sa sudovima, ali da su ti sudovi posve krivi jer pridaju veliku važnost vanjskim objektima koje ne možemo kontrolirati i koji loše utječu na naše vrline i racionalnu vrijednost. Emocije su opasne i treba ih eliminirati ili modificirati, jer su one određeno priznanje naše ranjivosti i nesavršenosti. Stoga književnost,

koja u ljudima pobuđuje snažne emocije, destabilizira čitatelje, demoralizira i stoga ima loš politički utjecaj na ljude.

Za razliku od njega Aristotel ima sasvim drugačije poimanje književnosti te smatra da književnost ima kognitivnu ulogu i može aktualizirati potencijal koji se nalazi u književnim karakterima.⁵ Aristotel pozitivno gleda na umjetnost, njenu narav, objekte i općenito ulogu umjetničkog stvaralaštva, te smatra da ona itekako doprinosi znanju, a nije samo opasna vrsta opuštajuće zabave. Njegovo je mišljenje da je poezija filozofična u smislu da ona, kroz oslikavanje nekog pojedinca, zapravo oslikava prirodu čovjeka općenito, jer preko jednoga oslikava sve ljude. Dok je Platon umjetnosti negirao taj pojam, Aristotel umjetnost izjednačava s formom vještine – *tehne* (τέχνη). Na taj način Aristotel povezuje umjetnost s razumskim ljudskim činima, odnosno s onim djelatnostima koje se kontroliraju normama i proizvode neko dovršeno djelo. Jedina razlika između drugih razumskih proizvodnih djelatnosti i umjetnosti jest u naravi djela koje ona proizvodi i po svom specifičnom cilju. Τέχνη je zapravo oponašanje (*mimesis*) prirode, a to drugim riječima znači da se svaka proizvodnja, pa i ona umjetnička, podudara s procesima prirodnog rađanja, u kojem se neki organizam razvija i raste kroz procese sazrijevanja, a cilj takvog stvaralaštva je proizvodnja dobra i istine.⁶ Književnost dakle pomaže aktualizirati potencijal koji se nalazi u književnim karakterima, a žanrovska dramatičnost, kao naprimjer u književnom rodu tragediji, također je u funkciji tog moralnog buđenja.

I Aristotel i Platon dakle u kontekstu odgovora na isto pitanje – kako bi ljudi trebali živjeti? – vide posve različitu ulogu književnosti. Međutim obojica, iako na suprotstavljene načine, smatraju da književnost ima neku aktivnu ulogu za naš etički život. Platon tako smatra da je ta uloga loša i demoralizirajuća, te joj se može dozvoliti samo dekorativna funkcija, dok Aristotel smatra da

1

Usp. Michael Eskin, »Introduction: The Double 'Turn' to Ethics and Literature?«, u: *Poetics Today* 25 (4/2004), str. 557–572; Majorie Garber, Beatrice Hanssen, Rebecca L. Walkowitz, *The Turn to Ethics*, Routledge, New York 2000.

2

Hans Georg Gadamer, »Plato and the Poets«, *Dialogue and Dialectic*, Yale University Press, New Haven 1980., str. 39–72.

3

Leon Golden, »Plato's Concept of Mimesis«, *British Journal of Aesthetics* 15 (2/1975), str. 118–131.

4

Često se navodi kako Platon zapravo ima nekonzistentan stav prema *mimesis*, jer anti-etičke osobine koje se traže za vladara nekog grada zahtijevaju takav odnos prema *mimesis*. Tako Platon s jedne strane priznaje korupcijski potencijal *mimesis*, dok s druge strane mora također priznati da *mimesis* igra ključnu ulogu u pripremi neoblikovanih umova mladih ljudi za društvenu funkciju koja ih očekuje. Budući vladar mora se voditi razumom, ali ta činjenica pretpostavlja ljubav prema razumu – takva ljubav zahtjeva određenu

duhovnu vježbu koju razum sam po sebi ne može osigurati. Ljubav, stoga, mora biti dio odgoja čitave osobnosti, dio »duše«, onih koji su određeni biti filozofi-vladari. Određena vrsta *mimesis* je, stoga, neizbježna komponenta takvoga odgoja.

5

Aristotel svoje stavove o umjetnosti i književnosti izlaže u knjizi *Poetika* te se smatra prvi teoretičarom tragedije, a u širem smislu pjesništva i umjetnosti. Međutim, u toj knjizi on uopće ne spominje Platona, te ne govori o lošim efektima umjetnosti, niti brani umjetnost od Platonovih optužbi koji umjetnost degradira na imitaciju koja je daleko od istinske stvarnosti, ali ipak koristi iste tekstove kao Platon na kojima temelji svoja promišljanja. Usp. Stephen Halliwell, *Aristotle's Poetics*, The University of North Carolina Press, London 1986., str. 331–336.

6

O toj temi, osobito kako to umjetnost može proizvoditi istinu, kako za Aristotela kroz poetsku formu vjerojatno, nemoguće i iracionalno mogu postati mogućim, vjerojatnim i vjerodostojnim, vidi više: Vani Roščić, »Poetika i vjerojatno«, *Filozofska istraživanja* 29 (3/2009), str. 587–601.

književnost pridonosi moralnom rastu i stoga je zdrava za pojedinca i nužna u zajednici. Za razliku od njih, današnji vid »drevne svađe«⁷ koja je izronila u zadnjih nekoliko desetljeća, odvija se na dva potpuno različita kolosijeka, jer protivnici etičkog kritičizma odriču književnosti ikakvu mogućnost da se uopće umiješa u etičko pitanje: kako bi ljudi trebali živjeti? Osnovno pitanje više nije ima li književnost pozitivan ili negativan učinak na moralnost pojedinaca, nego je li moralno vrednovanje umjetnosti uopće prikladno ili ono treba biti opisano jedino kao *estetsko vrednovanje*.

Prema Noëlu Carrollu, suvremena rasprava o etičkoj kritici narativne umjetnosti oslanja se na četiri moguća stajališta:⁸ umjereni autonomizam i umjereni moralizam, te njihove ekstremnije verzije, odnosno radikalni autonomizam i radikalni moralizam.⁹ Radikalni autonomizam (O. Wilde) podržava stajalište *l'art pour l'art* (umjetnost radi umjetnosti), odnosno vjerovanje u puki esteticizam prema kojemu umjetničko djelo ne može biti podložno etičkom sudu, dok umjereni autonomizam (J. Anderson i J. Dean, D. Jacobson) dopušta etičku procjenu umjetničkog djela, ali takvo vrednovanje nema nikakvu estetsku vrijednost za umjetničko djelo. Za umjereni moralizam (M. Kieran, B. Gaut,¹⁰ N. Carroll) etičko vrednovanje umjetničkog djela ponekad se odražava na njegovu estetsku vrijednost, a za radikalni moralizam (L. Tolstoj) etičko vrednovanje se uvijek odražava na estetsku vrijednost.¹¹

Suvremena rasprava se dakle vrti oko pitanja koliko široko možemo definirati estetsku vrijednost i pridonosi li etička evaluacija, integrirana u neko djelo narativne umjetnosti, estetskoj vrijednosti tog djela.¹² Iako su gore navedena teoretska stajališta fokusirana upravo oko toga problema, književna kritika u književnosti ne ograničava se samo na taj aspekt – mora li se ono etičko promatrati kao estetsko ili je estetskom irelevantno, nego se također odnosi i na druge aspekte zbog koji se umjetnička djela etički vrednuju. Prema A. Giovannelliu, neko djelo narativne umjetnosti možemo etički procjenjivati zbog načina na koji je djelo proizvedeno, zbog posljedica koje neko djelo ostavlja na vlastitu publiku, te zbog nekog stajališta ili svjetonazora koji zastupa.¹³

Neslaganje Posnera koji zastupa radikalni autonomizam i Nussbaum koja zastupa umjereni moralizam, kako ćemo vidjeti u idućim poglavljima, ponajviše se tiče posljedica koje narativno umjetničko djelo ostavlja na čitateljstvo i utjecaja književnosti na moralnost pojedinca, odnosno funkcije književnosti unutar moralnoga odgoja. Konkretni povod njihove rasprave je i činjenica da je Nussbaum predavala kolegij *Pravo i književnost* na Sveučilištu u Chicagu (kolijevci pravno-ekonomskog pokreta) i to kao pobornik *pravno-književnog pokreta*¹⁴ koji zastupa tezu kako književnost može pružiti značajnu pomoć u postavljanju pravnog okvira koji regulira ljudska iskustva, te osigurati pravednije i demokratskije društvo. Posner, naprotiv, pripada *pravno-ekonomskom pokretu*¹⁵ koji niječe humanističku koncepciju javne racionalnosti, a koja je izražena u tradiciji običajnog prava.¹⁶ Nussbaum je u svojim predavanjima nastojala dovesti u vezu književnu imaginaciju i ekonomski način promišljanja problema, braneći tezu kako narativna književnost pridonosi zakonu i javnom mišljenju općenito. Njihova se dakle rasprava odmakla od rasprave književnih kritičara (koje isključivo zaokuplja pitanje doprinosi li etika estetici) prema sferi javnog života i uporabi književnosti u svakodnevnom životu.

2. R. Posner kao protivnik etičke kritike

Richard Posner je pravnik i pravni teoretičar, pragmatičar u filozofiji,¹⁷ klasični liberal u politici i ekonomist u pravnoj metodologiji. Autor je brojnih

radova i knjiga koje uključuju širok raspon tema: pravo, ekonomiju, književnost i etiku. Iako cijeni književnike, on smatra da književnost nema nikakvu težinu na području prava, ne vjeruje u upotrebu književnoga diskursa u pravnoj raspravi te smatra da književna djela nemaju mjesta u pravnoj raspravi

7

Rasprave o etičkom kritičizmu velikim dijelom potaknute su Simpozijem o etičkoj kritici (*Ethical Criticism Symposium*) koji se održao 1997., a čiji su radovi objavljeni u časopisu *Philosophy and Literature* 22 (2/1998).

8

Iako neki autori, npr. B. Gaut ili D. Jacobson, predlažu drugačiju taksonomiju; usp. Beys Gaut, »Art and Ethics«, u: B. Gaut, D. M. Lopes (ur.), *The Routledge Companion to Aesthetics*, Routledge, London 2001., str. 341–352; Daniel Jacobson, »Ethical Criticism and the Vice of Moderation«, u: M. Kieran (ur.), *Contemporary Debates in Aesthetics and the Philosophy of Art*, Blackwell, Oxford 2006., str. 342–355.

9

Usp. Noël Carroll, »Moderate Moralism«, *The British Journal of Aesthetics* 36 (1996), str. 223–238; Id., »Moderate Moralism versus Moderate Autonomism«, *The British Journal of Aesthetics* 38 (1998), str. 419–424; Id., »Art and Ethical Criticism: An Overview of Recent Directions of Research«, *Ethics* 110 (2000), str. 350–387.

10

Gaut zapravo zastupa tzv. eticizam, što neki autori, kao Anderson i Dean ili Jacobson, smatraju zapravo istovjetnim s umjerenim moralizmom. Usp. James C. Anderson, Jeffrey T. Dean, »Moderate Autonomism«, *British Journal of Aesthetics* 38 (2/1998), str. 150–166.; D. Jacobson, »Ethical Criticism and the Vice of Moderation«, str. 349. Za eticizam je, prema Gautu, »etičko vrednovanje stavova koji se odražavaju u umjetničkom djelu zakoniti aspekt umjetničke evaluacije tih djela, tako da, u mjeri u kojoj djelo odražava etički prijekorne stavove, u toj mjeri je estetski manjkavo, a u mjeri u kojoj održava etički pohvalne stavove, u toj mjeri je estetski pohvalno«. Usp. B. Gaut, »The Ethical Criticism of Art«, u: J. Levinson (ur.), *Aesthetics and Ethics: Essays at the Intersection*, Cambridge University Press, New York 1998., str. 182–203, ovdje str. 182.

11

Više o etičkoj kritici umjetnosti usp. Ella Peek, »Ethical Criticism of Art«, u: *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/art-eth/>, pristup: 20. lipnja 2011.

12

Pod estetskom vrijednosti podrazumijevamo funkciju ili sposobnost umjetnosti da proizvede neko intrinzično vrijedno iskustvo. Pod

uskim (*narrow*) shvaćanjem estetske vrijednosti misli se na ono koje isključuje kognitivnu ili etičku vrijednost i njega zastupaju zagovornici autonomizma, dok moralisti zastupaju široko (*wide*) shvaćanje estetske vrijednosti prema kojem termin 'estetska vrijednost' podrazumijeva vrijednosne zaključke i povezuje praktično djelovanje s umjetničkim djelom. Više o toj distinkciji između uske i široke estetske vrijednosti vidi u: Hallvard Lillehammer, »Values of Art and Ethical Question«, http://www.phil.cam.ac.uk/teaching_staff/lillehammer/EthicalQuestion.pdf, pristup: 2. travnja 2012.

13

Usp. Alessandro Giovanelli, »The Ethical Criticism of Art: A New Mapping of the Territory«, *Philosophia* 35 (2007), str. 117–127, ovdje str. 120.

14

Pravno-književni pokret (*law and literature movement*) pojavio se 70-ih godina 20. stoljeća, a bavi se interdisciplinarnom povezanošću prava i književnosti. Pokret potječe iz dva glavna smjera: 1. rastuće sumnje da li pravo u izolaciji gubi na vrijednosti i značenju, ili bi se ono naprotiv trebalo uključiti u širi kulturni ili filozofski ili društveno-znanstveni kontekst koji bi mu dao vrijednost i značenje, 2. rastućeg fokusiranja na promjenjivosti značenja u tekstovima, bilo književnim ili pravnim. Njegovi pripadnici naglašavaju jednu od te dvije perspektive: *law in literature* (pravo u književnosti) – odnosi se korištenje književnih tekstova u pravne svrhe; i *law as literature* (pravo kao književnost) – znači korištenje književnih metoda u pravu; te smatraju da značenje pravnog teksta može biti otkriveno samo kroz interpretaciju. Zagovornici teorije *law in literature* vjeruju da književni radovi, posebno narativni koji su usredotočeni na pravne konflikte, mogu ponuditi pravicima i sudcima uvid u »prirodu prava« koju bi inače promašili u tradicionalnom studiju pravne retorike. O pokretu vidi više u: Daniela Carpi, *Practicing Equity, Addressing law. Equity in Law and Literature*, Heidelberg, Winter 2008; Minda Gary, »Law and Literature at Century's End«, *Cardozo Studies in Law and Literature* 9 (2/1997), str. 245–258; Ian Ward, »Law and Literature: A Continuing Debate«, u: *Law and Literature: Possibilities and Perspectives*, Cambridge University Press, Melbourne 1995., str. 3–27.

15

Pravno-ekonomski pokret (*law and economics movement*) odnosi se na analiziranje prava

jer zapravo nikada ne možemo znati izvorno značenje koje autor daje nekom djelu, tako da romani mogu biti shvaćeni samo u svojem kontekstu. Prema njegovu mišljenju, otkriće prava u romanima je nešto posve »sporedno«, a glavna tema koja se tiče romana uvijek je ljudsko stanje, a ne pravni okvir.

Međutim, bez obzira na te svoje stavove o strogoj odvojenosti književnosti i prava, Posner ipak razmišlja u književnim terminima i njenoj važnosti za ljudski život. Iako u romanima odbija vidjeti bilo kakve pravne implikacije, Posner smatra da se kroz čitanje događa rast u samospoznaji, te romane smatra korisnima jedino na osobnoj razini. Na taj način književnost pravniku može pomoći samo utoliko ukoliko mu posluži da se razvije kao pojedinac i uobličiti karakter, ali Posner ne vidi bilo kakvu vrijednost u književnosti kao socijalnoj kritici niti izvoru pravne filozofije i mogućnosti da potakne određene reforme. Posebno je kritičan prema pripadnicima pokreta *law and literature*, jer smatra da pravnici koji pripadaju tome pokretu književnost shvaćaju preozbiljno i pridaju joj nekonzistentnu težinu u širenju pravnog znanja i pravne rasprave.

Posner smatra da nas bavljenje književnošću ili uranjanje u književnost ne čini nužno boljim ljudima te daje prednost informacijskoj ili zabavnoj funkciji književnosti u odnosu na onu odgojnu.¹⁸ Za razliku od literarne tradicije koja inzistira na važnosti etičkoga i političkoga sadržaja ili efekta književnog djela, Posner zagovara nužnost odvojenosti morala od estetike, ali dodaje kako je estetski izgled nekog književnog djela ujedno i moralni izgled, u smislu da je moralni zahtjev na neko književno djelo briga za estetiku.¹⁹ Svoju tvrdnju o etičkoj neučinkovitosti književnosti temelji na činjenici da kulturna razina neke zemlje ne jamči i moralnu izvrsnost njezinih članova. Kao primjer navodi nacističku Njemačku koju njezina kulturna razina nije spasila od nacionalsocijalizma i Hitlera, nego su naprotiv kultura i književnosti često *služile* tim režimima.²⁰ Na temelju toga i još nekih primjera, Posner smatra da ne postoji nužno pozitivan odnos između kulture i moralnosti i da je »svijet književnosti moralna anarhija«. ²¹ Nadalje, tvrdi on, profesori književnosti nisu ništa moralniji od drugih ljudi, kao ni kulturni i obrazovani ljudi, te da upravo književnost može stvoriti gnjevne i destruktivne osjećaje osobne superiornosti, otuđenja i srdžbe.

Umjesto da na njih potiče, dobro književno djelo bi, prema Posneru, trebalo na neki način navesti čitatelja na susprezanje svojih moralnih sudova, jer je moralni sadržaj nekog književnog djela tek piščev sirov materijal, koji je uglavnom zastario u odnosu na aktualna moralna stajališta. Nužno je izbjeći podvrgavanje književnosti političkoj ortodoksiji, dok didaktička škola ili pridavanje književnosti funkcije moralnoga ili političkoga prizvuka ima upravo tu funkciju približavanja ili spajanja kulture i države, privatnog i javnog, odnosno pridavanja javne funkcije književnosti, a smanjivanja njezine privatne sfere, a što je zapravo vrlo opasno, jer pretvara književnost u određenu vrstu politike i instrumentalizira je.²²

Ako već ne možemo prihvatiti tvrdnju da književnost čini ljude boljima ili moralnijima, Posner smatra kako možemo reći da ih čini mudrijima, jer je književnost moguće koristiti kao izvor uvida u ljudsku prirodu i društvene interakcije. To pak ne znači da je književni izvor znanja o čovjeku i društvu superiorniji od drugih izvora znanja o tim pitanjima, nego samo da neki ljudi *više vole* stjecati znanje o ljudskoj prirodi iz romana, nego iz drugih izvora.²³ Posner zapravo misli da ljude više mijenjaju prirodne i društvene znanosti nego književnost, i vrlo je skeptičan prema tvrdnji da čitatelji na temelju imaginativne književnosti mogu izvući praktične lekcije za život.

Iako prihvaća Nussbauminu tezu da književnost proširuje našu empatijsku svijest o nepravdi i općenito moralnim problemima i da je to jedan, iako ne

jedini put prema razumijevanju potreba, problema i stajališta različitih tipova ljudi koje nemamo priliku sresti u našem svakidašnjem životu, Posner ne smatra da bi takvo razumijevanje moglo neku osobu učiniti boljom ili pravednijom, jer i veliki demagozi i tirani jako dobro razumiju ljude i upravo to razumijevanje koriste kao sredstvo vlastite opresije. Iako prihvaća Gregoryevu tezu o namjesničkom iskustvu²⁴ kroz imaginarni svijet koji stvara književnost i proširivanje emocija i intelektualnih horizonata, u smislu da imaginativna književnost može u svojim čitateljima izazvati emocionalne odgovore u odnosu na iskustvo koje oni nisu imali i dati neku poučnu lekciju, npr. kako se izvući iz nevolja i biti sretniji, Posner ipak drži da se to više odnosi na neke vještine ostvarivanja uspjeha u životu, nego moralnog uzdizanja jer je »empatija amoralna«.²⁵ Dakle, prema njegovu mišljenju ne možemo dobiti praktične savjete iz književnosti, ali ona nam može pomoći da postanemo svjesni onoga što jesmo, da damo smisao našim životima i da oblikujemo naš vlastiti identitet, a to su beneficije »psihološke, a ne moralne naravi«.²⁶ Kroz čitanje tuđih misli i stavova o životu, možemo pojasniti samima sebi koji su naši stavovi

ekonomskim metodama, te su ekonomski koncepti upotrijebljeni kako bi se objasnili efekti prava, pristupi kojima su pravna pravila ekonomski djelotvorna, i predviđanja koja će pravna pravila biti proglašena. Dakle, radi se o apliciranju ekonomskih metoda na pravne probleme.

16

Posner je odigrao važnu ulogu u tome pokretu, kritizirajući istovremeno pravno-književni pokret. Usp. R. Posner, *Law and Literature: A Misunderstood Relationship*, Harvard University Press, Cambridge 1998.

17

Kao pragmatik, Posner se smatra moralnim relativistom i moralnim skeptikom, jer odbija priznati ikakav moralni progres. Usp. R. Rorty, »Dewey and Posner on Pragmatism and Moral Progress«, *The University of Chicago Law Review* 74/3 (2007), str. 915–927.

18

Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism: Part Two«, *Philosophy and Literature* 22 (2/1998), str. 394–412, ovdje str. 396.

19

Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism«, u: Stephen K. George (ur.), *Ethics, Literature, Theory. An Introductory Reader*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham 2005., str. 64.

20

Posner se poziva na tvrdnje Geoffreya Hartmana prema kojem je »nacional-socijalizam koristio estetsko zadovoljstvo da ojača agresivne i grešne ambicije« i zaključuje da »ne postoji jak dokaz da altruistična osobnost postaje bolja radi mogućnosti većeg obrazovanja ili kulture«. Usp. Geoffrey Hartman, »Is an Aesthetic Ethos Possible? Night Thought after Auschwitz«, *Cardozo Studies in Law and Literature* 6 (1994), str. 135, 137, 139. Posner previda činjenicu da ako književnost

može služiti u loše svrhe, onda ona jednako tako može služiti i u dobre svrhe. Nussbaum se slaže u ocjeni da književnost može služiti za dehumanizaciju drugoga i poticati sirove osjećaje, ali upravo zato je nužna etička procjena koja treba biti potpomognuta razgovorima s drugim čitateljima te argumentima političkih i moralnih teorija. Usp. Martha C. Nussbaum, *Pjesnička pravda. Književna imaginacija i javni život*, Deltakont, Zagreb 2005., str. 32.

21

R. Posner, »Against Ethical Criticism: Part Two«, str. 398.

22

Posner smatra da Nussbaum zapravo želi napraviti selektivni popis kroz ideološke naočale, i to s malo pozornosti za estetiku, kako bi književnost služila za terapijske i političke svrhe. Na taj način, ona prema njegovu mišljenju odbacuje najočigledniju verziju pluralnih vrijednosti, a ta verzija govori o nesumjerljivosti umjetnosti sa svijetom trgovine, racionalnog računanja, i drugim subjektima praktičnih metoda, svakodnevnom socijalnom interakcijom, uključujući i odgoj za građanstvo. Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism: Part Two«, str. 397; R. Posner, »Against Ethical Criticism«, str. 69–70.

23

Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism«, str. 71.

24

Usp. R. Posner, *Law and Literature*, str. 326–331.

25

R. Posner, »Against Ethical Criticism«, str. 72.

26

Ibid, str. 73.

i što mi točno mislimo, ali takvo usvajanje znanja, o sebi ili o drugima, ne diktira njegovu upotrebu u moralne svrhe, jer mi se možemo identificirati s nitkovima, manijacima, psihopatima, tiranima – dakle nemoralnim ljudima, te poboljšati svoje manipulativne sposobnosti za sebične ciljeve.

Posner također ne odbija definitivno Boothovu i Nussbauminu analogiju između čitanja i prijateljstva (tzv. *conduction process*²⁷), u smislu da su ljudi koji čitaju često prijatelji s nekim autorom i njegovim likovima. Ali odbija tezu da prijateljstvo automatski pomaže dobroti, jer su karakterno zli ljudi često prijateljski raspoloženi, te nije nužno da netko postane bolja osoba ako se druži sa »zamišljenim dobrom« koje neki autor unosi u njegove »dobre« karaktere. Zadovoljstvo koje književnost i druge umjetnosti daju različito je od moralnoga, jer kroz davanje smisla beskrajnih mogućnosti književnost ima više veze s osjećajem moći i jastva, nego s moralnim smislom. Stoga, zaključuje Posner, književnost nas ne oplemenjuje, nego obogaćuje, njezina je uloga terapeutska jer pomaže ljudima da postanu ono što jesu, da otkriju svoje pravo lice.²⁸ To nije nužno moralno poboljšavanje u odnosu na aktualno *ja*, jer je teško izvući bilo kakvu vrstu moralnosti iz nečega što je puka informacija. Stoga su moralni elementi estetski bogatih radova gotovo savršena distrakcija. Isto tako autorovo moralno viđenje ne treba utjecati na naše moralne stavove. To znači da iskrivljena moralna stajališta ne nagrđuju estetski dojam književnog djela koje ih donosi, kao što se ni estetski osrednje književno djelo ne može iskupiti činjenicom da izražava moralna stajališta koja mi prihvaćamo. Jedini ispravan kriterij vrednovanja nekog književnog djela je estetski, a ne onaj etički, te moralni sadržaj nema nikakvu težinu za vrsnoću nekog književnog djela. Na isti način, autorove moralne kvalifikacije, odnosno njegova biografija, prema Posneru ne bi smjela utjecati na naše vrednovanje njegovih moralnih djela.²⁹

Iako u svojim razmišljanjima Posner djelomično ima donekle pravo, posebno u onom dijelu u kojem odbija automatski utjecaj književnosti na moralnost pojedinca i nastojanju da književnost zaštiti od političkih zloupotreba, vidjet ćemo u nastavku ovoga članka jedno mnogo šire shvaćanje moralnosti unutar književnosti koje, iako ne pretpostavlja automatsku nužnost pozitivnog utjecaja književnosti na moralnost ljudi, otvara neke mogućnosti da se to ipak dogodi te pobija Posnerovu argumentaciju kao siromašno viđenje književnog utjecaja na ljude i preusko shvaćanje moralnosti svedeno na didaktiku.

3. Moralni odgoj kroz književnost prema M. C. Nussbaum

Martha C. Nussbaum jedna je od danas vodećih filozofskih figura koje zastupaju neoaristotelovsku ideju javne racionalnosti koju u sebi nosi književnost. Ona smatra da je upravo književnost ona koja na najprirodniji i najplodniji način promišlja filozofska pitanja o dobrome životu, te se zalaže za instruktivnu snagu nekih vrsta književnosti (posebno realistička književnost 19. stoljeća, određeni lirski tekstovi, te grčke tragedije³⁰). Književnost, kaže ona, može nam pružiti bogatu kontekstualnu specifičnost što je nužno kako bi se dopunili apstraktni filozofski pristupi, te nas može poučiti da su vrijednosti pluralne i da moralno odlučivanje zahtjeva osjetljivost prema kontekstu.³¹

U knjizi *Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life*, koju Nussbaum posvećuje upravo Posneru, formulira filozofsko i političko opravdanje Dickensova odbacivanja Benthamova utilitarizma i njegove zamjene s imaginacijskom simpatijom za druge. Pritom odgovara na neke Posnerove primjedbe ranije iznesene, nastojeći pokazati kako

»... književnost svojom strukturom i načinom izražavanja daje osjećaj života koji je neuskladiv s viđenjem svijeta kakvo utjelovljuju tekstovi s područja političke ekonomije; a bavljenje književnošću oblikuje maštu i želje na način koji izokreće normu racionalnosti koju je ta znanost postavila.«³²

Pri tome ju posebno smeta što se književnost, bez obzira na njen potencijal da doprinese našem javnom životu i kao bitni dio obrazovanja u formiranju javne racionalnosti, još uvijek ne uspijeva nametnuti kao konkurentska znanost, nego ostaje po strani kao nešto veliko i uzvišeno, ali ipak neobavezno. Nussbaum želi opovrgnuti tri osnovna prigovora kada se spominje korištenje književnosti u kreiranju društvene strategije: 1. da je književnost i književna imaginacija neznanstvena i subverzivna za znanstvenu misao o društvu, 2. da je iracionalna jer podliježe emocijama, te 3. da je pristrana i bez osjećaja za univerzalnost, a što je potrebno kada se govori o zakonima i javnim odlukama.

Što se tiče prvog prigovora da je književnost subverzivna i neznanstvena ili Posnerova argumenta da prirodne i društvene znanosti više mijenjaju ljude nego to čini književnost, Nussbaum priznaje da klasični utilitarizam ima zasluge za ideal jednakovrijednosti svih ljudi, ali se kritički odnosi prema utilitarističkim modelima racionalnog izbora koji se usredotočuju na objašnjavanje/predikativne svrhe u smislu kreiranja modela koji pomažu predviđanju nekog ponašanja, a ne u svrhu promjene ponašanja.³³ Kao što Posner predbacuje da pripadnici *law and literature* pokreta precjenjuju ulogu književnosti i preozbiljno shvaćaju njen doprinos pravnome znanju, isto tako i Nussbaum smatra Posnerovo stajalište krajnošću zbog precijenjene uloge ekonomske racionalnosti koja: 1. kvalitativne razlike među ljudima svodi na kvantitativne, 2. podatke koje prikuplja iz pojedinačnih ljudskih života koristi za stvaranje slike o ukupnoj koristi, te zanemaruje pojedinačno ljudsko (ne)zadovoljstvo,

27

U svojoj knjizi *The Company We Keep* Booth zapravo razvija ideju ko-dukcije, te predstavlja puno složeniju ideju nego to smatra Posner. Osnovna ideja je ta da se čitanje ne veže samo uz određeni kontekst nego također se i komparativno razvija u razgovoru s drugim čitateljima, čiji dojmovi potvrđuju ili opovrgavaju naše iskustvo. Booth smatra kako čin čitanja i vrednovanja pročitano ima etičku vrijednost upravo zato što je konstruiran na način koji zahtjeva zadubljenost, ali i kritički razgovor, usporedbu onoga što smo pročitali s vlastitim aktualnim iskustvom te reakcijama i argumentima drugih čitatelja. Usp. Wayne Booth, *The Company We Keep: An Ethics of Fiction*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles 1988., str. 70–77. Upravo je taj odnos slojevitog i zadubljenog čitanja te kritičkog preispitivanja pročitano, smatra Nussbaum, aktivnost koja odlikuje mišljenje u demokratskim društvima. Usp. M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 30.

28

Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism«, str. 74.

29

Usp. R. Posner, *Law and Literature*, str. 306–307.

30

U svom djelu *The Fragility of Goodness. Luck and Ethics in Greek Philosophy* Nussbaum se bavi pitanjem etike u grčkim tragedijama, a u djelu *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature* uglavnom romanima realizma i to društveno-političke tematike. S njezinim stajalištem u potpunosti se slaže Peter Singer. Iako odnos književnost i etike nije u fokusu njegovog primarnoga interesa, Singer je priredio zanimljivu knjigu: Peter Singer, Renata Singer, *The Moral of the Story. An Anthology of Ethics Through Literature*, Blackwell Publishing, Padstow 2005. Posebno vidi »Uvod« P. Singera na str. ix–xiv.

31

Usp. Martha C. Nussbaum, *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*, Oxford University Press, New York–Oxford 1992., str. 23–24.

32

M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 21.

33

Usp. *ibid.*, 37–38.

3. zanemaruje složenosti unutarnjeg moralnoga života te pomoću matematičke računice pokušava naći univerzalno rješenje za ljudske probleme bez priznavanja ljudskih specifičnosti, te 4. zastupa teoriju o ljudskim motivima koji nemaju nikakve veze s altruizmom, a imaju s koristoljubljem.³⁴ Utilitistički prvotni motiv da svaki život uzme ozbiljno, smatra Nussbaum, kroz teorije racionalnog izbora pretvara se u gledište koje odbacuje osjetni, unutarnji i složeni ljudski svijet, gledište koje »ne može adekvatno proniknuti u bol nijednog čovjeka u njegovu društvenom kontekstu niti promatrati je kao bol zasebne osobe.«³⁵ Nussbaum stoga predlaže da se ti modeli nadopune novim pristupima, a ne da se posve ukinu. Književnost odražava određenu moralnu zadaću u smislu zadržavanja pozornosti čitatelja ne samo po svojem sadržaju nego i po žanru koji je posvećen bogatstvu nutarnjeg života ljudi i koji se na taj način suprotstavlja redukcionističkom ekonomskom pogledu na svijet te koji pruža užitek u uživljavanju u druge i drugačije svjetove.³⁶ Moralni je učinak nekog romana, smatra Nussbaum, povezan s njegovim estetskim dojmom, jer estetski neprihvatljiv, dosadan roman nema jednaku moralnu snagu, odnosno, kako ona to kaže, »preciznost pozornosti, koja je ustvari interes, po sebi je moralna značajka.«³⁷ Stoga Nussbaum spada u umjerene moraliste koji smatraju da neka umjetnička djela mogu biti moralno vrednovana i da ponekad moralni defekt ili efekt djela može biti važan za estetsko vrednovanje djela.³⁸

Drugi prigovor na koji Nussbaum odgovara, da je književnost iracionalna jer podliježe emocijama, ima svoju dugu povijest u grčkoj filozofiji, jer su neki filozofi, poput već spomenutog Platona, odbacivali književnost i umjetnost upravo zbog svoga utjecaja na emocije. Posner također smatra emocije štetnima u svakodnevnom odlučivanju, jer ljude općenito smatra »racionalnim maksimalizatorima svojih zadovoljstava«³⁹ i predlaže proširenje ekonomske analize, koja isključuje odlučivanje koje ima veze s emocijama, na sva područja ljudskog života. Jedino ona odluka koja je donesena prema utilitističkoj koncepciji racionalne maksimalizacije i bez ikakvih emocionalnih primjesa, može se smatrati čovjekovim racionalnim izborom.⁴⁰

Književnost se, prema Nussbaum, oslanja na emocije,⁴¹ jer stvara veze sućuti i poistovjećivanja s likovima, te stvara »bogatstvo povezanosti između sudova i emocija.«⁴² Upravo je to prijeporni argument između nje i Posnera, odnosno uloga koju empatija ima za čitanje književnih djela. Iako se oboje slažu u tome da je empatija amoralna, Posner se zadržava na stajalištu da empatiju diskvalificira kao eventualni instrument po kojemu čitanje nekih književnih djela može pomoći ljudima da razviju određene moralne vještine. Nussbaum međutim, sasvim drugačije vidi ulogu empatije za razvijanje čitateljske sposobnosti i kvalitete javnog života, o čemu piše u svojoj knjizi *Upheavals of Thought*.⁴³ Na tragu tradicije koju utjelovljuju Rousseau, Schopenhauer, Smith i drugi, Nussbaum smatra empatiju mostom između pojedinca i zajednice, te drži da empatija kao vrsta razlučivanja inspirirana maštom ima snagu percepcije društvenih problema. Ako nam književnost pomaže razumjeti različite ljudske situacije, empatija unutar književnosti nije dana sama po sebi, nego pretpostavlja kritičko razlučivanje.⁴⁴ Stoga je empatija bez kritičkog razlučivanja slijepa, dok kritičko razlučivanje bez empatije može biti nehumano. Nussbaum dakle prihvaća da empatija po sebi nije garancija društvene pravednosti niti etički ispravnog ponašanja, ali ipak inzistira na tome da nas empatija barem navodi da promotrimo važnost ljudskih nevolja i da razmislimo o potrebama ljudi koji se nalaze u takvim situacijama.

S obzirom na posljednji prigovor, da je književnost pristrana i bez osjećaja za univerzalnost, a što je potrebno kada se govori o zakonima i javnim odluka-

ma, Nussbaum ističe povezanost »uobrazilje« ili imaginacije te demokratske jednakosti ili, kako to kaže Posner, ona izjednačava »književnu imaginaciju sa socijalnom osjetljivošću«. ⁴⁵ Što to znači? Književnost je, smatra ona, pozorna na detalje i pojedinačna iskustva ljudi, te potiče stvaranje veza sućuti i poistovjećivanja, a takvo prosuđivanje određeno kontekstom »nije ustupak iracionalnome, nego najpotpuniji izraz političke racionalnosti«. ⁴⁶ Drugim riječima, Nussbaum smatra da pravednost počiva na aristotelovskoj koncepciji praktičnog mišljenja u kombinaciji s institucionalnim ograničenjima. Prema toj koncepciji, nužno je u određenim slučajevima u odnosu na neku skupinu ljudi pokazati »više pozornosti, ako prema njima želimo pokazati istinski ravnopravnu skrb«, ⁴⁷ a ta je skrb, smatra Nussbaum, ugrađena u samu strukturu književnoga tkiva. Zbog toga što čitateljima pruža široko iskustvo u razlučivanju detalja, upravo je književnost vrsta razlučivanja koja je nužna za pravedan etički sud.

34

Usp. *ibid.*, str. 43–50. Takvu utilitarističku strategiju predstavljanja svih dobara prema jednoj određenoj skali u knjizi *Love's Knowledge* također naziva »nesumjerljivost vrijednih stvari«. Romani, prema Nussbaum, pokazuju »vrijednost i bogatstvo pluralnog kvalitativnog razmišljanja, te u svojim čitateljima izazivaju bogatu kvalitativnu vrstu videnja stvari«. Usp. M. C. Nussbaum, *Love's Knowledge*, str. 36–37.

35

M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 51.

36

Nussbaum smatra da književna djela nisu neutralni instrumenti u traganju etičkih koncepata. I sam izbor da se napiše književno djelo umjesto djelo sistematske filozofije »samo po sebi izražava određeno vrijednosno opredjeljenje«. Usp. M. C. Nussbaum, *Love's Knowledge*, str. 26.

37

M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 61.

38

E. Peek, »Ethical Criticism of Art«.

39

R. Posner, *The Economics of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1981., str. 1–2.

40

Usp. *ibid.*

41

Nussbaum nudi teoriju emocija koju bi trebala pretpostaviti svaka etička teorija. Takva teorija smatra da su emocije određeni načini percepcije i uvjerenja, one nam daju određene informacije o ljudima i percepcije vrijednosti koje razum ne daje, zato su one nužne u odlučivanju. Priznanje ili prepoznavanje čovjekove ranjivosti može, kao što sugerira Rousseau, biti izvor društvenosti, ali ono znači i potpunu sliku o čovjeku. Apstraktna vizija o ljudima, bez pozornosti na njihove specifičnosti koje

upoznajemo putovima empatije, zapravo je puno pristranija, jer nije sveobuhvatna vizija. Radi se zapravo o kolektivnoj viziji kroz pozornosti na pojedinačne živote, u kojoj emocije mogu biti instrument u javnom odlučivanju. Usp. M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 84–103.

42

M. C. Nussbaum, *Love's Knowledge*, str. 42.

43

Martha C. Nussbaum, *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

44

Nussbaum slijedi Aristotela u određivanju uvjeta koji su nužni za empatiju: ozbiljnost situacije, izostanak krivnje za vlastitu patnju, te empatična identifikacija. O tome knjiga *Upheavals of Thought* donosi vrlo zanimljivo poglavlje, osobito na stranicama 304–327 gdje se Nussbaum poziva na Aristotela.

45

R. Posner, »Against Ethical Criticism: Part Two«, str. 398.

46

M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 112.

47

Ibid., str. 120. Ovo stajalište odgovara njezinoj poznatoj »teoriji sposobnosti« (*theory of capabilities*) koju je razvila zajedno s ekonomistom Amartyom Senom. Ona smatra da su sposobnosti (ili »temeljne slobode«, kao što su sposobnost za starenje, ekonomsko poslovanje, sudjelovanje u političkim aktivnostima i sl.) sastavni dio razvoja, dok siromaštvo definira kao lišenost temeljnih sposobnosti. Ovakvo stajalište razilazi se od tradicionalnih utilitarističkih stajališta koja vide razvoj u terminima čisto ekonomskog rasta, a siromaštvo tek kao lišenost prihoda.

Kao što je primjetno, Nussbaum je zaokupljena nastojanjem da književnost učini korisnom. U skladu s time, trudi se dokazati da su neka znanja o ljudskom životu dostupna samo preko emocija koje proživljavamo, dok je književnost u savezu s emocijama zbog njezine snage da potakne emocionalne doživljaje. Uzmimo npr. emociju ljubavi, i vidjet ćemo da postoji recipročna veza između znanja i ljubavi – volimo neke ljude zbog onoga što znamo o njima, ali isto tako želimo ih i bolje upoznati zato jer ih volimo. Upravo zbog kognitivne strukture emocija, osobito nekih socijalnih emocija poput empatije, ona svoj etički interes za književnost proširuje od osobne dimenzije etike do društvenih i političkih implikacija filozofsko-književnog pothvata.

4. Uloga književnosti u domeni javnog života

Nakon iznesenih suprotnih mišljenja o odnosu etike i književnosti, odnosno književnosti i njezine uloge unutar javnoga života, možemo reći da, u skladu s novim tendencijama šireg shvaćanja moralnosti i pozitivnim doprinosima u oblikovanju naše moralne percepcije, mnogi autori smatraju kako je nužno promatrati utjecaje koje književna djela imaju na vlastito čitateljstvo⁴⁸ te upućuju na povezanost između estetike i moralne percepcije (W. Booth, N. Carroll, G. Currie, R. Eldridge, S. Feagin, P. Lamarque, P. McCormick, I. Murdoch, F. Palmer, J. Passmore, H. Putnam). Iako su autonomisti uglavnom anti-konzekvencijalisti,⁴⁹ te poput Posnera negiraju da postoji ikakva pozitivna uzročna veza između čitanja i moralnog sazrijevanja, a o čemu još uvijek nemamo nikakvo empirijsko istraživanje, neki autori kao Nussbaum, Booth, Carroll, ipak implicitno podržavaju pozitivnu uzročnu tezu (da moralno dobra književnost poboljšava ljude ili pomaže njihovom moralnom sazrijevanju), a niječu negativnu (da moralno loša književnost kvari ljude). Negativna uzročna teza odbacuje se jer ju je teško dokazati, a i jer odmah implicira određenu vrstu cenzure, dok pozitivna uzročna teza postaje sve važnija u suvremenim diskusijama o ulozi i vrijednosti umjetnosti u društvu i njezinoj svrsi za društvo.

Prema mome mišljenju, Posnerovi argumenti počivaju na uskom razumijevanju načina na koje književnost utječe na moralne značajke, dok se Nussbaumine tvrdnje odnose na širi moralni kontekst te se stoga čine prihvatljivijima kada se govori o moralnoj vrijednosti književnosti. Također se čini da je Posnerovo stajalište kako književnost pomaže oblikovati identitet svojih čitatelja u smislu da im pomaže otkriti neke njihove vlastite karakteristike, na tragu Nussbaumine ideje,⁵⁰ budući da se moralno djelovanje temelji na osobnom identitetu. Osim toga, Posner je nedosljedan jer za analizu estetske vrijednosti književnog djela koristi moralni diskurs, iako on sam to ne priznaje, a jedan razlog zašto se on tako strogo suprotstavlja etičkom kriticismu je taj što on shvaća etiku u tradicionalnim terminima kao etiku pravednosti ili pravila. Zato on smatra da je Nussbaumin selektivni odabir književnih djela ideološki motiviran bez pozornosti na estetiku djela,⁵¹ jer zapravo kao moralni skeptik sumnja u sposobnost ljudi da kao moralni akteri razmišljaju van zadanih normi.

S druge strane, iako se Nussbaumin interes za etičku kritiku temelji na nastojanju pokazivanja vrijednosti i korisnosti određenih književnih djela za moralnu filozofiju i za razvoj određenih moralnih vještina, ona također priznaje da književnost može imati različite svrhe, te pokazuje posve pluralistički pristup književnosti.⁵² Stoga Posneru odgovara da moralna filozofija treba određene *pažljivo odabrane radove* narativne književnosti kako bi slijedila njezin vlastiti zadatak na potpun način, i da *književnost određene vrste* može pružiti

vrijednu pomoć tom odlučivanju preko kultiviranja i osnaživanja vrijednih moralnih sposobnosti. Posner propušta vidjeti da Nussbaum u nijednom od tih radova ne izriče općenite tvrdnje o književnosti kao takvoj, nego inzistira na tome da je njezin argument povezan s uskom grupom prethodno odabranih književnih radova. Nussbaum smatra da su određeni romani nezamjenjiva djela moralne filozofije, a središnja svrha za tu odabranu književnost je pokazati kako književnost ima mjesta u moralnoj filozofiji, i dokazati da ona ima važnu ulogu u moralnome odgoju zahvaljujući njezinoj sposobnosti da pomogne razviti određene moralne vještine. Osim Posnera, još neki kritičari opovrgavaju takav stav kao političku zloupotrebu narativa te smatraju da je upravo odvajanje književnosti od politike kao baština američkog romanticizma ono što treba smatrati književnim uspjehom.⁵³ No, ako uzmemo u obzir da je zapravo nemoguće strogo odvojiti književni utjecaj od političkoga iz razloga što se čitatelj nerijetko poistovjećuje s likovima i pričama, koje tako mogu značajno utjecati na kvalitetu i sadržaj naših života, onda se etička kritika čini neophodnom.⁵⁴ Ono što je važno napomenuti jest to da takva kritika ne smije istisnuti druge kritičke pristupe književnosti, nego ih treba upotpunjavati.

Posnerov prigovor da književnost ne može biti korištena ili interpretirana kao proizvedetak moralne filozofije i pridonijeti moralnom razvoju, da književnost zasigurno nije jedini ili najbolji izvor moralnoga znanja, te da nema dokaza o tome da moralno poboljšava svoje čitatelje,⁵⁵ američki filozof Noël Carroll definira »kognitivnom trivijalnošću«.⁵⁶ Razlog tome je, kaže Carroll, što eti-

48

Neki autori, poput već spomenutih Jacobsona, Andersona i Deana, te Kierana, smatraju kako neko umjetničko djelo upravo zbog promicanja nemoralnosti može imati bolju recepciju kod čitatelja, odnosno nemoralnost može pridonijeti boljem umjetničkom dojmu i pridonijeti većem uspjehu nekog djela. Usp. Daniel Jacobson, »In Praise of Immoral Art«, *Philosophical Topic* 25 (1997), str. 155–199; J. C. Anderson, J. T. Dean, »Moderate Autonomism«, str. 150–166; Matthew Kieran, »Art, Morality and Ethics: On the (Im)moral Character of Art Works and Inter-Relation to Artistic Value«, *Philosophy Compass* 1/2 (2006), str. 129–143, ovdje str. 135. Drugi, kao npr. W. Booth i G. Marshall, smatraju da književni likovi na nas utječu kao i naši poznanici (Booth), tako da tu vrstu utjecaja književnih djela možemo smatrati jednako legitimnim kao i bilo koji drugi utjecaj iz stvarnog života. Usp. W. Booth, *The Company We Keep*, str. 187–223; Gregory Marshall, »Ethical Criticism: What is and Why It Matters«, www.Style.FindArticles.com, pristup: 25. rujna 2011. Čak je i Platon upozoravao protiv odlaženja na godišnje priredbe zbog straha da će inače razumni ljudi izgubiti vlastitu hladnoću kada dožive emocionalnu tragediju ili da će ih komedije potaknuti na gluparanje.

49

Jedna od najvažnijih kritika autonomista pripadnicima etičke kritike je tzv. anti-konzekventijalistička opaska prema kojoj nemamo nikakvih dokaza o pozitivnim ili negativnim utjecajima književnosti na čitatelje.

50

Usp. Martha C. Nussbaum, »Exactly and Responsibly: A Defense of Ethical Criticism«, *Philosophy and Literature* 22 (2/1998), str. 343–365, ovdje 359.

51

Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism: Part Two«, str. 397.

52

M. C. Nussbaum, »Exactly and Responsibly: A Defense of Ethical Criticism«, str. 347.

53

David Gorman, »Review of Poetic Justice«, *Philosophy and Literature* 21 (1997), str. 196–198. Alan Jacobs napisao je vrlo oštru recenziju na Nussbauminu knjigu *Poetic Justice*, usp. A. Jacobs, *Review Essay: Martha Nussbaum, Poet's Defender*, <http://www.leaderu.com/ftissues/ft9610/articles/reviewsessay.html>, Pristup: 1. rujna 2011.

54

O tome vidi zanimljiv članak: Peter Lamarque, »On the Distance between Literary Narratives and Real-Life Narratives«, *Royal Institute of Philosophy Supplement* 60 (2007), str. 117–132.

55

R. Posner, »Against Ethical Criticism«, str. 10.

56

N. Carroll, »Art and Ethical Criticism: An Overview of Recent Directions of Research«, str. 353.

čari smatraju da propozicijsko znanje (koje skeptici poput Posnera smatraju tek trivijalnim znanjem) nije u suprotnosti sa »znanjem da«, te da također postoji znanje »o onome što bi moglo biti«. Upravo je takvo znanje relevantno za moralno shvaćanje, jer ostavlja prostora za maštu.⁵⁷ Nussbaum se slaže s ovakvim stajalištem i smatra da bi moralno znanje ograničeno na propozicije bilo posve necjelovito:

»Moralno znanje (...) nije jednostavan intelektualni skup propozicija; nije niti jednostavan intelektualni skup određenih činjenica; ono je percepcija. Ono traži kompleksnu, konkretnu stvarnost na veoma lucidan i vrlo osjetljiv način; ono znači prihvaćanje onoga što jest, s imagijacijom i osjećajima.«⁵⁸

Umjetničke konvencije i stilska sredstva koja stoje na raspolaganju književnom umjetniku omogućavaju mu predstavljanje našega unutarnjega života na vrlo potpuni i realističan način, kroz angažiranje mašte publike. Nussbaum smatra da postoje neki moralno važni aspekti našega unutarnjega života koji se mogu prikazati jedino kroz umjetničku prezentaciju.

Što se tiče Posnerova prigovora na pozitivnu uzročnu tezu da književnost može pomoći razviti moralne vještine,⁵⁹ Nussbaum ističe:

»Potpuno se slažem s Posnerom da fenomen koji on naziva 'empatija' nije dovoljan da motivira neko dobro djelovanje, ja nikada nisam tvrdila da to jest, te sam već u *Poetic Justice* inzistirala na tome da empatija znači biti zahvaćen samilošću kod nekoga tko je dobro odgojen, nekoga koji već poučava da se treba brinuti za druge.«⁶⁰

Nadalje, ona smatra da se pozitivni efekti književnosti ne odražavaju automatski na čitatelja, nego da čitanje može imati dobar utjecaj na čitatelja jedino »ako netko čita produbljeno, a ne kao da izvršava tešku dužnost«,⁶¹ odnosno ako je u sebi izgradio neke pretpostavke koje će pomoći da se ostvari pozitivan učinak književnosti. U svakom slučaju važno je primijetiti, kao odgovor Posneru, da Nussbaum smatra kako moralno preporučljiva književnost *može* imati moralno dobre učinke, ali nigdje ne kaže da ih nužno *mora* imati.

Nussbaum, kako to pogrešno shvaća Posner, ne predlaže da se filozofija morala i ekonomska ili pravna znanost odbace i zamijene pozivom na sućut i osobno milosrđe. Ona je svjesna činjenice da se ponekad mnogi moralni problemi najučinkovitije mogu riješiti na razini javnih institucija. Racionalni argumenti stoga ne smiju biti zamijenjeni emocionalnim, ali mogu svakako biti njima nadopunjeni. Smatram da je Nussbaum u pravu kada zagovara tezu da ekonomska ili pravna znanost, kao i filozofija morala, moraju počivati na ljudskim podacima koji se jednim dijelom nalaze u književnim djelima i koji su izneseni tako da se čitatelji s njima mogu poistovjetiti. Na taj način bi čitatelj doživljaj doveo do novih spoznaja koje bi nadopunile moralne, pravno-ekonomske i političke teorije, te pomogao razvijanju moralnih sposobnosti bez kojih će građani puno teže ispunjavati normativne zahtjeve nekih moralnih teorija.⁶² Književnost ima tu sposobnost pomaganja moralnom odgoju i to onim osobama koje su već predisponirane na učenje o tome što im književnost ima ponuditi, ali to ujedno ne znači da će se to baš uvijek i ostvariti. Puni potencijal književnosti može se također ne ostvariti ukoliko čitateljstvo promaši moralnu poruku, ali je ipak nužno da se stroga odvojenost estetike, etike i odgoja za građanstvo izbriše ili barem umanji. Moralna vrijednost književnosti samo je jedan od mnogih doprinosa cjelovitoj estetskoj vrijednosti te ne mora nužno biti shvaćena kao ideološka cenzura, jer je upravo čitatelj, u interakciji s drugim čitateljima i nadahnut etičko-političkim teorijama, onaj koji donosi odluku o tome koja književnost mu pomaže da se moralno uzdi-

gne i koliko će iz tih fiktivnih situacija crpsti nadahnuće i informacije koje će mu poslužiti za moralno odlučivanje u stvarnom životu.

Zaključak

Osnovno pitanje koje stoji u temelju ovoga rada je pitanje *koristi* ili javne upotrebe književnosti. Pomicanje književnosti iz javnog života u privatne prostore navodi sve više autora na postavljanje pitanja: čemu služi književnost?

Kao pragmatik, Posner ne odbija tu ideju o koristi književnosti, ali je svodi na estetsko zadovoljstvo, koje ima jedino psihološke ili terapijske reperkusije, a nema nikakve ili ima vrlo slabe društvene ili političke posljedice. Razlozi koje on navodi za takav stav su nekonzistentnost i neznanstveni karakter književne metode, te nedostatak empirijskih podataka koji bi potvrdili da postoji neka povezanost između čitanja književnosti i moralnog napretka, odnosno pozitivni učinci književnosti na moralnost pojedinca.

Nussbaum naprotiv smatra da književnost svakako ima višestrukog utjecaja na ljude, iako on nije uvijek pozitivan. Ono što je važno razlikovati jest da književnost ne nudi moralne norme ili strategiju djelovanja koja bi usmjerila naše djelovanje, iako može sugerirati neki moralni odabir. No, puno je važnije zapaziti da književnost nudi *kontekst* u kojemu su moralne norme smještene i mogućnost da s distance, dakle preko tuđih iskustava, o njima kritički razmišljamo i primjenjujemo na vlastite živote.

Smatram da je Nussbaum u pravu kada inzistira na povezivanju etike i književnosti, posebno stoga što ona napominje kako književni potencijal za oblikovanje moralnih odluka treba pravilno usmjeriti. Posnerovo zagovaranje isključivo racionalne metode na polju etike smatram redukcionističkim, dok Nussbaum ne provodi etičku redukciju estetike, već naprotiv inzistira na estetskoj odličnosti kao moralnoj kvaliteti. Mogli bismo se također složiti s Posnerom da je zabavna, informacijska ili terapijska funkcija književnosti također važan supstrat za javni život, ali čim se te uloge književnosti stave u društveni kontekst, nužno dolazimo do pitanja o interakciji čitatelja književnosti s drugim osobama, te do moralnoga pitanja: kako bismo se trebali ponašati prema svojim sugrađanima? Moguće je da ljudi ostave po strani svoja »namjesnička iskustva« i rukovode se isključivo prethodno zadanim racionalnim argumentima, ali oni će u tome slučaju nažalost propustiti veliki dio instruktivne snage koju nudi književnost.

57

Ibid., str. 362.

58

Martha C. Nussbaum, »Finely Aware and Richly Responsible: Literature and the Moral Imagination«, u: Anthony J. Cascardi (ur.), *Literature and the Question of Philosophy*, The John Hopkins University Press, Baltimore–London 1987., str. 174.

59

Usp. R. Posner, »Against Ethical Criticism«, str. 4–5.

60

M. C. Nussbaum, »Exactly and Responsibly: A Defense of Ethical Criticism«, str. 352.

61

Ibid., str. 353.

62

M. C. Nussbaum, *Pjesnička pravda*, str. 34.

Jasna Ćurković Nimac

Ethical Criticism of Literature

**The Debate between R. Posner and M. C. Nussbaum
about the Public Role of Literature**

Abstract

The article has intention to contribute to the so-called “ethical turn”, which in the last decades has been legitimated in many social and humanistic fields, especially with regard to the literary criticism of the Anglo-Saxon area that is more associated with the ethical concerns of the text, while in Croatia this trend is still practically overlooked. After a brief introduction to the complex and turbulent history of relations between ethics and literature, the author presents two opposing tendencies or two different attitudes towards the ethical function that literature integrates. For this purpose, author introduce a view of Richard Posner, who represents the autonomist position on the exclusive primacy of aesthetics when it comes to literature, and Martha C. Nussbaum, which represents the view that literature in itself has great ethical potential and can serve as a supplement to theories of moral philosophy as well as socio-legal theories. The author is inclined to Nussbaum’s concept because of its pluralistic approach to literature and the broader conception of morality.

Key words

literature, ethics, criticism, Martha C. Nussbaum, Richard Posner, society, education